

نقش عکس در بازنمایی اسطوره شهادت در نقاشی دیواری شهر تهران*

چکیده | پس از پایان هشت سال جنگ تحمیلی این نیاز احساس شد که نسل پس از جنگ باید قهرمانان ملی خود در دفاع مقدس را بشناسد. یکی از راهکارهای این مهم نقاشی دیواری در سطح شهر بود تا مردم عادی در زندگی روزمره خود شهدای دفاع مقدس را دیده و از آن‌ها یاد کنند.

جریان نمایش و تصویرسازی شهدا بر دیوارهای شهر تهران از دهه ۱۳۶۰ با اتمام جنگ آغاز شد و تا امروز ادامه دارد. دو دهه پس از جنگ، بیشتر نقاشی‌های دیواری از تمثال شهدا، سبک واقع‌گرایی عامه‌پسند را دنبال می‌کرد تا تصاویر شهدا بدون تعبیرهای اغراق‌آمیز با مخاطب ارتباط برقرار کند. در این سبک شهید یک موجود فرازمینی نیست بلکه انسانی باورپذیر است که در منظر شهری حضور دارد. در این شیوه بازنمایی تصویری، عکس‌های باقی‌مانده از شهدا نقش مهمی بازی می‌کنند. در این مقاله با بازخوانی عوامل و زمینه‌های به‌کارگیری عکس‌های جنگ در نقاشی‌های دیواری، ارتباط این نقاشی‌ها با منظر شهر تهران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی | نقاشی دیواری، جنگ تحمیلی، منظر شهری، عکس، شهید.

شهریار خونساری
پژوهشگر دکتری پژوهش هنر،
پژوهشکده نظر، تهران، ایران.

khonsari2000@gmail.com

و مسئولین فرهنگی کشور، هنر را متعلق به عموم مردم می‌دانستند و جایگاه آن را نه در موزه‌ها و گالری‌ها بلکه میان اقشار جامعه تعریف می‌کردند. دیوارنوشته‌های دوران انقلاب شاید اولین قدم در آغاز نقاشی‌های دیواری پس از انقلاب محسوب شود. حرکتی خودجوش در میان مردم که با کمک گرفتن از تصاویر ساده و دست‌نوشته‌ها اعتراض خود را به وضعیت موجود بیان می‌کردند. اکثریت این آثار از واقع‌گرایی دوری می‌کنند و اسطوره‌های دفاع مقدس را با نماد و نشانه بازنمایی می‌کنند. در این تصاویر، نشانه‌ها توانایی بازتولید معنای مستتر در گفتمان حاکم بر آن عصر را دارند. دوری از واقع‌گرایی، به مخاطب این فرصت را می‌دهد تا زشتی‌هایی مانند کشتار، ویرانی و تندخویی را نادیده بگیرد و جنگ را مدینه فاضله‌ای ببیند که شرکت در آن فرصتی است تا رزمنده در کنار شهدای صدر اسلام جای گیرد. همین رویکرد است که در فیلمهای مستند «روایت فتح» با اضافه کردن صدای آسمانی روایتگر، فضایی سورئال ایجاد می‌کنند، فضایی که در آن نیروهای خیر با قوای شر می‌جنگند و دلیل آن دفاع از سرزمین مقدسی است که منجی عالم آن را انتخاب کرده است. در این میان ادامه یک جنگ مقدس تا پیروزی به‌عنوان یک تصمیم اجتماعی مطرح است و این زمینه اجتماعی باعث تولید و بازتولید هنری مقدس می‌شود.

پس از جنگ، نمایش تصویر کسانی که در راه کشور و انقلاب جان خود را فدا کرده بودند در فضای شهری اهمیت ویژه‌ای یافت و تعداد زیادی از دیوارهای شهر تهران، به‌عنوان پایتخت کشور، به تمثال شهدا آراسته شد. این آثار از سبک‌های انتزاعی و اکسپرسیونیستی رازآلود نقاشی‌های دیواری دوران جنگ فاصله گرفتند. بیشتر نقاش‌ها در نمایش شهدا سبکی نزدیک به واقع‌گرایی یا سبک رئالیسم عامه‌پسند را انتخاب کردند تا تصاویر شهدا بدون تعبیرهای اغراق‌آمیز با مخاطب ارتباط برقرار کند. در این شیوه جدید، شهید یک موجود فرازمینی نیست بلکه انسانی باورپذیر است که در جامعه حضور دارد. نقاشی‌هایی بدون هرگونه تعبیر افزون بر آنچه در جهان وجود داشته است. در اینجا نقاش تنها سعی در بهتر جلوه دادن تصویر شهید دارد. در این نقاشی‌های واقع‌گرا، عکس نقش ویژه‌ای دارد؛ زیرا نزدیک‌ترین و شبیه‌ترین شیء به تمثال یک شهید، عکس پرتو آن شهید است. این نوع نقاشی‌های دیواری سعی در یادآوری حضور شهدا در شهر دارند و می‌توان گفت عکس‌های این شهیدان ابزار بسیار کارآمدی در ساختن این

مقدمه | یکی از تأثیرگذارترین جریان‌های هنری در ایران معاصر، هنر بازنمایی ارزش‌ها در جنگ ایران و عراق است. در جنگ ایران و عراق، بسیاری از هنرمندان مفهوم جنگ را با نگاهی معنوی و تقدس‌مآبانه به شکل‌های گوناگون به نمایش درآورده‌اند. هنرمندان با کمک گرفتن از نمادهای مقدس، سعی داشتند این جنگ را به‌عنوان جهاد در راه خدا و امری مقدس بازنمایی کنند. تحلیل و بررسی آثار هنرمندان دفاع مقدس می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد، بازتولید و بازنمایی گفتمان این واقعه تاریخی در زمان حال باشد.

در زمان جنگ، هدف از خلق این آثار، مشروعیت بخشی، تقدس و ایجاد شور و شوق با هدف مشارکت و حضور مردمی در این واقعه تاریخی بود. با پایان یافتن جنگ، هنرمندان به بازتولید گفتمان‌ها، نشانه‌های ارزشی و المان‌های دفاع مقدس برای نمایش، آموزش، یادآوری و به اشتراک‌گذاری تجربه جنگ، به نسل جدید، پرداختند.

در حقیقت با بررسی نقاشی‌های دیواری می‌توان گفتمان مورد تأیید مدیران فرهنگی و زمینه‌های اجتماعی-مذهبی در مصرف این آثار در جامعه را دریافت. تحلیل گفتمان انتقادی عکس‌های استفاده‌شده در نقاشی‌های دیواری، پاسخ به ناشناخته‌ای فرهنگی است که در این مقاله تلاش می‌شود موردتوجه قرار گیرد. دستاوردهای این مقاله می‌تواند در برنامه‌ریزی برای تولید و یا مرمت آثار نقاشی دیواری مورد استفاده قرار گیرد.

در این نوشتار تهران به‌عنوان پایتخت و مرکز فرهنگ، سیاست و هنر ایران به‌عنوان نمونه اصلی شهر ایرانی مورد ارزیابی و مطالعه قرار می‌گیرد. در این مقاله تعدادی از نقاشی‌های دیواری ترسیم‌شده در بازه دو دهه بعد از جنگ ایران و عراق به‌عنوان نمونه مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

فرضیه | عکس، به‌عنوان یکی از بهترین ابزارها نقش اساسی در بازنمایی واقع‌گرایانه رزمندگان دفاع مقدس در بازه زمانی دو دهه پس از جنگ ایفا می‌کند.

پیشینه نقاشی دیواری بعد از انقلاب اسلامی جامعه هنری در دوران انقلاب با تغییر و تحول بنیادی و دگرگون شدن ارزش‌ها روبرو شد. هنرمندان که تغییرات اجتماعی و سیاسی بعد از انقلاب را تجربه می‌کردند، سبک‌ها و شیوه‌هایی متفاوت را، محک می‌زدند. هنرمندان انقلابی

افراد جامعه جایی برای یادآوری حماسه‌های رزمندگان باقی نگذاشته است. نقاشی‌های دیواری واقع‌گرا به شهروندان تجربه با شهدا بودن در زندگی روزمره را اهدا می‌کنند. همگرایی مضمون شهید در نقاشی‌های دیواری برگرفته از عکس‌های پرسنلی، باعث ایجاد همزادپنداری در مخاطب می‌شود. نقاشان در نقاشی‌ها با توجه به علایق، طرز تفکر، زمان خلق اثر و گفتمان غالب و حتی وابستگی به مراکز قدرت، موضوعی واحد را به اشکال مختلف ترسیم می‌نمایند. به همین دلیل هر نقاش ممکن است یک واقعیت معین را متفاوت ترسیم نماید. شاید نتوان تمامی نقاش‌های این سبک را در یک مجموعه جای داد. مرور نقاشی‌های دیواری ترسیم‌شده در این دوران و هنرمندان نقاش آن‌ها نشان می‌دهد که بعضی از هنرمندان این آثار، نقاش‌های رزمنده قسمت تبلیغات نیروهای مسلح هستند. برخی دیگر نقاش‌های نسل جوان‌اند که دیدگاه متفاوتی به دفاع و ارزش‌ها دارند که همین موضوع، از تکراری بودن نقاشی‌ها در شهر جلوگیری می‌کنند.

در بعضی نقاشی‌ها تنها پرتره یک شهید، نقاشی شده است. در بعضی از آن‌ها چند عکس پرسنلی جدا جدا و بدون ارتباط با یکدیگر نقاشی شده‌اند و در برخی عکس‌های پرسنلی با یکدیگر ترکیب‌شده‌اند ولی در این نقاشی‌ها نیز ارتباطی منطقی میان عکس‌های پرسنلی وجود ندارد. به‌طور مثال در تصویر ۱ تعدادی عکس پرسنلی پنج شهید بدون توجه به قواعد ترکیب‌بندی و عدم توجه به این مسئله که منبع نوری در نقاشی بایستی یکسان باشد، یکی از بدترین نقاشی‌های دیواری

ارتباط است. سادگی و زبان آشنا و همچنین شیوه بازنمایی این عکس‌ها بر روی دیوارهای شهر کمک می‌کند تا شهید در یک نگاه خود را به مخاطب نشان دهد. این نقاشی‌های واقع‌گرا با سبک‌های پیشین نقاشی دیواری ایران در تقابل قرار می‌گیرند پس ویژگی اصلی نقاشی‌های دیواری واقع‌گرا، مقبولیت اجتماعی آن‌ها است.

نقاشی دیواری به‌عنوان متن

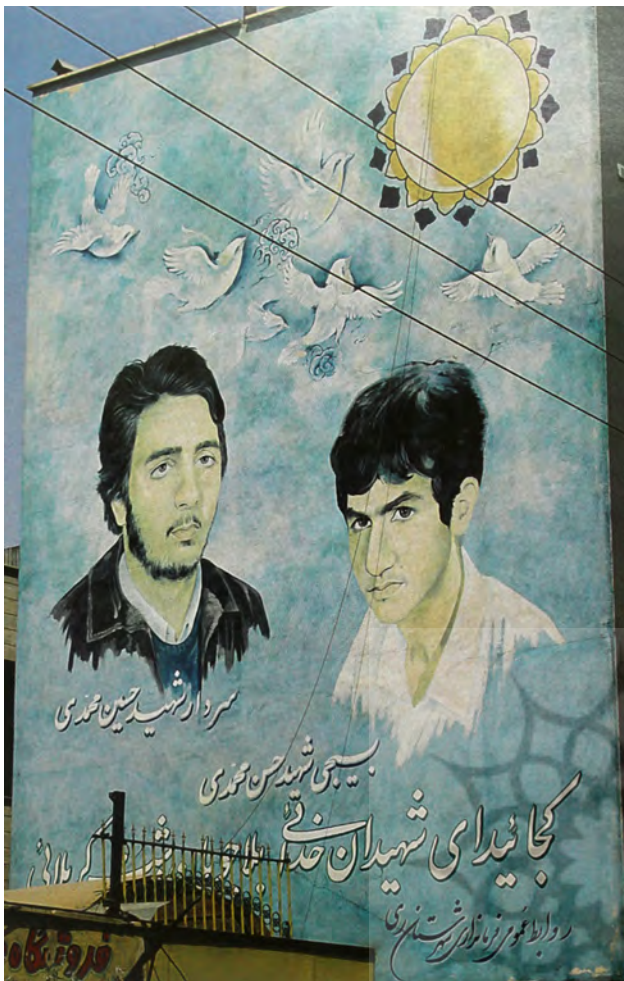
هنرمندان با بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌ها از جنگ ایران و عراق به بازنمایی اسطوره‌های حماسی-مذهبی پرداختند. این بازنمایی با کمک المان‌های آشنا صورت گرفت و میان گرایش‌هایی که در نقاشی دیواری پس از جنگ نمود داشته، جایگاه ویژه‌ای یافت.

نقاشی‌های واقع‌گرایانه از شهدا در بعد از جنگ ایران و عراق به‌عنوان جنبشی که ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و هنری را در پرتو شهدا بازنمایی می‌کنند در این بخش از مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرند. عکس‌های پرسنلی شهید مضمون مشترک بسیاری از این آثار است. گرایش جامعه به بازنمایی واقع‌گرای تصاویر شهدا و نمایش تمثال ایشان در منظر شهری، احساس نیاز به هم‌گرایی جامعه پس از جنگ را نمایش می‌دهد. در آن دوران جامعه به یادآوری ارزش‌های ملی-مذهبی و بازنمایی آن‌ها نیاز داشت. بسیاری از جوانان در زندگی روزمره دغدغه دوران جنگ و ارزش‌های آن را ندارند و شهدا موجوداتی فراقلمی محسوب می‌شوند که در اجتماع جایگاهی نداشته و یا حداقل مشکلات زندگی فردی

تصویر ۱: تعدادی عکس پرسنلی با ترکیب‌بندی غیرقابل قبول (به علت عدم رعایت اندازه چهره‌ها نسبت به یکدیگر و ترکیب‌بندی نامناسب). مأخذ: غضبانیور، ۱۳۸۹.

تصویر ۲: نقاشی دیواری برادران شهید. مأخذ: غضبانپور، ۱۳۸۹.

سرخ به‌عنوان نشانه عشق معنا شود. یعنی که مفهوم یک کلمه یا تصویر معنای متفاوتی از آن را بازنمایی می‌کند که در فرهنگ و زبان‌های مختلف این کدها استفاده می‌شوند (Hall, 2003: 24-25). گل رز در نقاشی‌های دیواری دفاع مقدس، نماد عشق به وطن و شهیدان است. همچنان که در فرهنگ انگلیسی گل خشخاش نماد کشتگان راه وطن در جنگ جهانی است، گل لاله نماد شهید و شهادت است. ۳. گروهی تمثال شهدا را در میان ابرها ترسیم می‌کنند. المان‌هایی که در بعضی نقاشی‌ها وجود دارد شامل پلاک، پوتین، پرچم، کلاهخود و سربند با نوشته‌هایی همچون یا حسین، یا تاراالله، یا زهرا... نمادهایی هستند که یادآور جنگ تحمیلی است (کفشچیان مقدم و رویان، ۱۳۷۸: ۱۰۹)؛ (تصویر ۳). ۴. در بعضی از پس‌زمینه‌ها تصویر رهبران انقلاب دیده می‌شوند و در بعضی نقاشی‌ها ایشان قسمت اصلی نقاشی را به خود اختصاص داده‌اند. با توجه به نقش گفتمان کربلا در جامعه، تصویر رهبران انقلاب به‌عنوان یکی از مهم‌ترین المان‌های

در این حوزه است که نویسنده مقاله مشاهده کرده است. در بعضی نقاشی‌ها تعدادی شهید از یک خانواده می‌بینیم که شاید تأثیرگذارترین نقاشی‌ها همین آثار باشند (تصویر ۲). تعداد کمی از نقاشی‌ها، از عکس‌هایی نقاشی شده که کالبد شهید پس از شهادت را به نمایش گذاشته‌اند. یکی از تأثیرگذارترین آن‌ها، نقاشی دیواری اجراشده در بزرگراه مدرس باشد (تصویر ۳). لحظه وداع فرزند سه-چهار ساله شهید با پدر خود که صورتش بیرون کفن است. کودک گل سرخی که در دست دارد را در مقابل بینی پدر نگه داشته تا پدر بتواند آن گل را ببوید. شاید این تنها خاطره کودک از پدرش باشد که به خاطر آوردن آن بدون وجود تصویر غیرممکن است. به بیان دیگر «شهادت بدون یادآوری و خاطره آن بی‌معناست و به خاطر آوردن بدون تصویر ممکن نیست» (Varzi, 2006:26). عکسی که برای این نقاشی استفاده شده چندان نزدیک به واقعیت نیست. ولی عکس شهید که توسط احسان رجبی ثبت شده است (تصویر ۴)، یکی از عکس‌هایی است که بارها در نقاشی‌های دیواری و پوسترها بازتولید شده است. زیبایی چهره شهید و هماهنگی رنگ سربند شهید با خون تازهای که بر صورت اوست، قدرت این تصویر را چند برابر می‌کنند.

بعضی نقاشی‌ها از زمان اعزام به جبهه و مراسم اجرای رژه نقاشی شده که بیشتر آن‌ها بر پایه عکس‌های مستند هستند. به‌عنوان مثال یکی از نقاشی‌های دیواری از رژه نیروهای مردمی، فضای حماسی آن دوران را با نگاه‌های مصمم سربازان، دست‌های گره‌خورده بر اسلحه و حالت راه رفتن ایشان، نمایش می‌دهد. لباس سبز سربازان، رنگ قرمز سربندها و نوشته‌های زرد رنگ بر روی سربندها، عکس زنده و پویایی به وجود آورده است (تصویر ۵).

بعضی نقاشی دیواری‌ها شهدا را در حال راه رفتن یا نشسته در لباس نظامی همراه با اسلحه (برگرفته از عکس‌های مستند) نمایش می‌دهند. در این نقاشی‌ها اثری از خط مقدم و درگیری نمی‌بینیم و شهید در آرامش، تصویر شده است.

پس‌زمینه نقاشی‌های دیواری نیز به چند گروه تقسیم می‌شوند: ۱. گروهی از رنگ‌های شاد و اشکال هندسی کمک می‌گیرند تا نگاه مخاطب را به خود جلب کند. ۲. گروهی دشت‌های وسیع با گیاهانی دارای معانی تمثیلی مانند درخت سرو و گل‌ها (بیشتر گل لاله و گل رز) را نمایش می‌دهد. یک دال، مدلول‌های بی‌شماری دارد. شناوری معنا که علاوه بر گل

تصویر ۳: تصویر شهید و فرزند که در بزرگراه مدرس اجرا شده بود. مأخذ: غضبانپور، ۱۳۸۹.

فیزیکی (از بین رفتن امکانات) و چه غیر از آن مانند تغییرات گسترده هرم جمعیتی و نهاد خانواده (اباذری، ۱۳۸۱: ۳۲) تا تغییرات نهادهای بزرگ جامعه مانند دولت. در اسلام، جهاد در راه خدا یک وظیفه شرعی است. در قرآن آمده است که «با کسانی که به خداوند و رستاخیز ایمان ندارند و آنچه که خدا و رسولش حرام کرده، حرام نمی‌دانند، جنگ کنید و نیز با اهل کتاب که به دین حق نمی‌گروند، بجنگید. با آنان تا هنگامیکه به دست خود جزیه دهند و تسلیم شوند بجنگید» (سوره توبه، آیه ۲۹). در آیه دیگری به جهادگران خداوند بشارت می‌دهد: «اموال و جان خویش را فدا کنید... خداوند گناهان شما را خواهد بخشید. خداوند شما را به باغ‌هایی که زیر درختانش نهرها جاری است، وارد خواهد کرد» (سوره توبه، آیات ۸۹-۸۸). جنگ در راه اسلام جهاد نامیده می‌شود. هنر دفاع مقدس وابسته به زمینه اجتماعی خلق این آثار است. هنرمندان با استفاده از نمادها جنگ را به‌عنوان امری مقدس به جامعه معرفی می‌کنند و از جنگ به‌عنوان هدیه‌ای الهی یاد می‌کنند تا در آن انسان‌ها به کمال و قرب الهی برسند. این شیوه بازنمایی از جنگ خود بازتولید گفتمان‌هایی است که تنها با شناخت زمینه‌های اجتماعی آن تفسیرپذیر خواهد بود. در جنگ ایران و عراق، جنگ معنای اسلامی خود یعنی جهاد و دفاع را بازنمایی می‌کنند. در اسلام تمام جنگ‌ها جز جهاد نفی می‌گردند و معنای جهاد یعنی جنگیدن در راه خدا. وظیفه جهادگران رویارویی با کافران و

مذهبی در این نقاشی‌ها هستند و «همانگونه که رزمندگان، جنگ را دفاع می‌نامند و آن را تداعی‌کننده عاشورا، پس امام نیز بازنمای امامی دیگر است و جوانان فرمان امام را فرمانی الهی می‌دانند» (Varzi, 2006: 67) و شهدای جنگ تحمیلی بازنمایی شهدای کربلا هستند. متونی که در این نقاشی‌ها نگاشته شده به چند گروه تقسیم می‌شود: گروهی قسمتی از وصیت‌نامه شهید را نقل می‌کنند. در بعضی از نقاشی‌ها فقط نام شهید نگاشته شده است. گروهی از نوشته‌ها نیز، گزیده‌ای از بیانات مسئولین کشور درباره مسائل مختلف است و از متن‌هایی که درباره یاد نبرد شهدا است در بسیاری از نقاشی‌ها استفاده شده است. این نوشته‌ها به‌طور مستقیم پیام را به مخاطب انتقال می‌دهند. بعضی از متن‌ها کوتاه و موجز و برخی طولانی هستند. با توجه به اینکه تعداد زیادی از این نقاشی‌ها در کنار بزرگراهها نقاشی شده‌اند و بسیاری در اتومبیل‌های خود از کنار این نقاشی‌ها می‌گذرند و همین مسئله باعث ناخوانا شدن این متن‌ها می‌شود، قدرت نوشته‌های کوتاه و اثرگذاری آن‌ها بیشتر از متن‌های بلند است.

زمینه‌های اجتماعی و گفتمان‌های غالب جنگ را می‌توان در شمار تأثیرگذارترین رویدادهای یک جامعه به شمار آورد. تأثیراتی مانند هویت بخشی، پایدارکنندگی و انسجام‌بخشی و یا در مقابل ویران‌سازی جامعه چه به لحاظ

تصویر ۴: شهادت و رستگاری. عکس: احسان رجبی. مأخذ: رجبی و اشتری، ۱۳۹۴.

باورهای سنتی انقلاب (هم چون خودکفایی) را به زیر سؤال برد. اینترنت و رسانه‌های مجازی نیز کنترل فضای فکری شهروندان را سخت‌تر نمود. همه این‌ها تعدادی از عوامل در تغییر اجتماعی در ایران محسوب می‌شوند. تا آنجا که دولتمردان ایران از تهاجم فرهنگی و بحران جوانان سخن گفتند و نقاشی دیواری یکی از ده‌ها راه برای مقابله با این تهاجم است، بیشتر مورد توجه قرار گرفت و به دلایل فوق نقاشی‌های دیواری هر چه بیشتر در شهرها حضور یافتند. البته این نقاشی‌ها فقط مورد حمایت دولت نبودند بلکه عامه مردم از این نقاشی‌ها استقبال می‌کردند و این مسئله به‌عنوان عامل حمایت‌کننده و پایگاه مردمی این سبک بایستی مورد توجه قرار گیرد (کفشچیان مقدم، ۱۳۸۵: ۲۵). بسیاری از نقاش‌هایی که به این شیوه نقاشی می‌کردند، کسانی بودند که هنرمند آکادمیک محسوب نمی‌شوند و حتی بعضی از آن‌ها پرده‌های تبلیغات سردر سینماها را نقاشی می‌کردند. در

مشرکین در راه خداست. پیامبر اسلام نیز در راه خدا با کافران و مشرکین جنگید.

در دوران جنگ، بیشتر مفهوم جهاد و تحمیلی بودن آن پررنگ می‌شود تا با مقدس خواندن جنگ اقشار مختلف جامعه به میدان جنگ آیند (Gieling, 1999: 1). پس از جنگ، گفتمان دفاع پررنگ‌تر می‌شود و از جنگ ایران و عراق به‌عنوان دفاع مقدس یاد می‌کنند. به همین دلیل در بعضی نقاشی‌های دیواری دوران جنگ، نیکی در برابر بدی و خیر در برابر شر ترسیم می‌گردد. خیر، سپاه ایران است و سپاه شیطان، ارتش عراق است که برای نمایش آن از نمادهای منفی و فراواقعی استفاده می‌شود. درحالی‌که پس از جنگ که گفتمان دفاع پررنگ می‌شود و نمایش دشمن بدنهاد از نقاشی‌ها حذف می‌شود و فقط مسئله تقدیس لشکریان ایران که در دفاع از خاکی مقدس، شهید شده‌اند اهمیت می‌یابد و دیگر از ارتش بعث در نقاشی‌ها اثری نیست.

بازتولید نمادهای دوره اولیه انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی در زمینه اجتماعی جامعه ایرانی همچنان به‌عنوان گفتمان غالب در جامعه صورت می‌گیرند ولی کاربرد و هدف خلق این آثار تغییر یافته است. در زمان جنگ وظیفه هنرمندان تولید آثار هنری در جهت تهییج مردم به مشارکت در جنگ با استفاده از نمادهای مذهبی بود اما دهه‌های بعد از پایان جنگ ایران و عراق آثار هنری انقلابی در جهت تلاش برای ماندگاری و تداوم ارزشهاست (Sreberny, 2013: 160, 203-205).

تحولات اجتماعی جامعه، پس از پایان جنگ در دهه دوم به اوج خود رسید. پس از جنگ ایران به‌جز نیازهای معیشتی نیازهای روحی و احتیاج به آشنایی از گذشته پرافتخار برای جوانان بایستی فراهم می‌گردید.

واقع‌گرایی از نقاشی‌های دیواری به فضای هنری و آکادمیک کشور نیز راه یافت. البته به خاطر تأثیرات هنر فیگوراتیو غربی و فتورئالیسم در جامعه هنری تفاوت‌هایی میان سبک واقع‌گرای عامه‌پسند و واقع‌گرایی جامعه هنری وجود دارد؛ اما ساختار آگاهی‌دهندگی در هر دو شیوه مورد توجه است و با توجه به تقدم واقع‌گرایی عامه‌پسند نقاشی‌های دیواری می‌توان یکی از عناصر تأثیرگذار بر واقع‌گرایی هنری در آن دوران را نقاشی‌های دیواری دانست.

در دهه دوم پس از جنگ، اندیشه‌های جدیدی در حوزه دین از میان متفکرین شیعه، سنت را به چالش کشید. البته تلاش دولت‌های مختلف برای پیوستن به بازار جهانی نیز بسیاری از

تصویر ۵: لباس سبز سربازان، شرنگ قرمز سربندها و نوشته‌های زرد رنگ بر روی سربندها. مأخذ: غضبانپور، ۹۸۳۱.

روزمره به وجود آید. نقاشی‌های دیواری واقع‌گرای شهیدا در شهر گفتمان «شهید زنده» را به نمایش درآورد. مجالی که جامعه ایرانی و حتی گردشگران خارجی بودن در کنار شهید را تجربه کنند: تجربه از گفتمان تاریخ رشادت و شهادت در زمان و مکانی متفاوت. در حقیقت این نقاشی‌های واقع‌گرا حافظه جمعی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. گفتمان نقاشی‌های دیواری واقع‌گرا به کمک ساختار ساده خود با گروه عظیمی مخاطب ارتباطی صمیمی برقرار می‌نماید. گفتمان نقاشی‌های دیواری شهیدا تلاش دارد مخاطب را به اندیشیدن وا دارد (Sreberny, 2013: 219).

گفتمان کربلا در پس‌زمینه بعضی از نقاشی‌های دیواری دارای مضامینی مانند مظلومیت، شهادت، تشنگی، ایثار، فداکاری، حب دین، پیروزی حق بر باطل، رستگاری و ... است. این نگاه از ابتدای جنگ تاکنون بر فضای رسانه‌ای رسمی سیطره داشته است. نمادها و نشانه‌هایی که در بعضی نقاشی‌ها گنجانده شده تا برای عامه مردم قابل فهم باشد (Sreberny & Mohammadi, 1994: 86-87).

مقابل نقاش‌های دوران جنگ بیشتر نقاش‌های آکادمیک و یا وابسته به حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی بودند. یکی از مهم‌ترین گفتمان‌های تأثیرگذار بر نقاشی‌های دیواری و به‌طور کل فرهنگ ایرانی از غرب‌ستیزی و اسلام‌گرایی شکل گرفته است. گرچه بعضی از آثار نقاشان انقلاب تحت تأثیر آثار غربی شکل گرفت، نقاشان انقلابی همچنان این داعیه غرب‌ستیزی را دارند. به همین دلیل این نقاشان انقلابی-اسلامی با حمایت‌های دولت برای سال‌ها قدرت غالب در نقاشی ایران بودند (کفشچیان مقدم، ۱۳۸۵: ۱۸). پس از پایان جنگ و تغییر گفتمان سیاسی حکومت به دلیل تحولات گسترده سیاسی-اجتماعی، از قدرت نقاشان انقلابی کاسته شد. به همین دلیل فضای انتزاعی-اکسپرسیونیستی نقاشی‌ها با گفتمان واقع‌گرای عامه‌پسند جایگزین شد. گفتمان واقع‌گرا مورد تأیید طبقه متوسط، دولت و طبقه کارگر بود زیرا گفتمان ارزشی نسل قبل را با سادگی به نسل جدید به‌وسیله نقاشی آموزش می‌دهد. نقاشی‌های دیواری باعث شد هم‌نشینی مسالمت‌آمیزی میان گفتمان شهید و زندگی

نقاشی‌های دیواری واقع‌گرا به کمک ساختار ساده خود با گروه عظیمی از مخاطب ارتباط صمیمی برقرار می‌کند. سادگی در شیوه بازنمایی این عکس‌ها در نقاشی‌های دیواری شهر کمک می‌کند تا مردم عادی شهدا را در زندگی روزمره خود دیده و از آن‌ها یاد کنند. این نقاشی‌های واقع‌گرا با سبک‌های پیشین نقاشی دیواری ایران در تقابل قرار می‌گیرد، ویژگی اصلی نقاشی‌های دیواری واقع‌گرا، مقبولیت اجتماعی آن‌ها است. گرچه بسیاری از این آثار متعلق به زمان خاصی هستند (دوران دفاع مقدس) ولی تاریخ را به وسیله بازنمایی شهدا تجربه‌پذیر می‌کنند و بیننده را با ارائه آثاری ساده و قابل‌درک (در فرم و محتوا) به مشارکت در یک گفتمان اجتماعی دعوت می‌نمایند. در فرجام سخن، برای جمع‌بندی نهایی این مقاله می‌توان گفت، گفتمان‌هایی از جنگ که بر اساس عکس ترسیم‌شده‌اند به دلیل سیر ارتباط بیشتر و پایدارتر با مخاطب، از حیث زیبایی‌شناسی مورد مقبولیت بیشتر قرار می‌گیرند.

نتیجه‌گیری | نقاشی‌های دیواری که با مضمون شهید، در شهر حضور دارند در هر دوره تاریخی، با گزینش شیوه‌های بازنمایی متفاوت، ارتباط با فضای اجتماعی برقرار می‌کند. در بازه زمانی دو دهه پس از جنگ، به خاطر احساس نیاز به شناخت قهرمانان ملی و دفاع مقدس، نقاشان دیواری برای نمایش شهدا سبکی نزدیک به واقع‌گرایی یا سبک رئالیسم عامه‌پسند را انتخاب کردند و عکس به‌عنوان نزدیک‌ترین و شبیه‌ترین شیء به تمثال یک شهید، ابزار بسیار کارآمدی در ساختن ارتباط میان مردم عادی و ارزش‌ها را سبب می‌گردد، زیرا مردم شهدا را در زندگی روزمره خود دیده و از آن‌ها یاد کنند. نقاشی واقع‌گرا به شهروندان تجربه با شهدا بودن در زندگی روزمره را القا می‌کند. استفاده از عکس شهید در این نقاشی‌ها باعث می‌شود شهید به‌عنوان انسانی باورپذیر بدون تعبیرهای اغراق‌آمیز در نقاشی دیواری با مخاطب ارتباط برقرار کند. تنها دخل و تصرف نقاش، تلاش در بهتر جلوه دادن تصویر شهید است. نقاشی‌های واقع‌گرا، حافظه جمعی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و گفتمان

پی‌نوشت

* این مقاله برگرفته از پژوهش دکتری نگارنده با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی عکس‌های غیرحرفه‌ای جنگ ایران و عراق» است که در پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر به راهنمایی دکتر ابوالفضل آق‌بابا و مشاوره دکتر ناصر براتی و دکتر آنیس دوویکتور (Agnès Devictor) در دست انجام است.

فهرست منابع

- قرآن کریم
- ایادری، یوسف. (۱۳۸۱). فروپاشی اجتماعی. ماهنامه آفتاب (۱۹): ۴۱-۳۲.
- کفشچیان مقدم، اصغر. (۱۳۸۵). غنچه‌های سوخته؛ جنبش نقاشی دیواری انقلاب. فصلنامه خیال شرقی ۱(۳): ۱۸-۲۷.
- کفشچیان مقدم، اصغر، و سمیرا رویان. (۱۳۸۷). بررسی دیوارنگاری معاصر تهران (قبل و بعد از انقلاب). نشریه هنرهای زیبا (۳۳): ۱۰۳-۱۱۴.
- غضبانیور، جاسم. (۱۳۸۹). شاهدان شهر. تهران: تیس.
- رجبی، احسان، و علیرضا اشتری. (۱۳۹۴). چشم نوشته‌ها، مجموعه عکس‌های احسان رجبی. تهران: انجمن عکاسان انقلاب و دفاع مقدس.
- Gieling, S. (1999). *Religion and War in Revolutionary Iran (Library of Modern Middle East Studies)*. London: I.B.Tauris.
- Hall, S. (2003). *Representation (Cultural Representations and Signifying practices)*. London: Sage publications.
- Sreberny, A. and Mohammadi, A. (1994). *Small Media, Big Revolution Communication, Culture, and the Iranian Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sreberny, A. (2013). *Cultural Revolution in Iran; Contemporary Popular Culture in the Islamic Republic*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Varzi, R. (2006). *Warring Souls: Youth, Media, and Martyrdom in Post-revolution Iran*. Durham: Duke University Press.